

Majténytől Károlyig

Mi sem könnyebb, mint a beskatulyázás; egyének, csoportok, társadalmi rétegek soroltatnak be néha valamilyen sémába, keretbe — többnyire előítéletek alapján —, s a rájuk süttött bélyeg hosszú ideig „tartja magát“. Így vagyunk néhány városunkkal is. Egyiket-másikat már századok óta illet a kifejezés: mezőváros, parasztváros. Ami főleg azt jelenti, hogy iparuk fejletlen, lakosságuk gazdálkodó. Ha kulturális központnak titulálunk egy helységet, nyomban arra is gondolunk, hogy iskolái, színháza mellett fejletlen a gazdasági élete. Miközben ezeket a jelzőket használjuk, elgondolkozunk-e azon, miként alakult egyik-másik városunk sorsa, s hogy az a jellemzés, amellyel régóta illetjük, megfelel-e még? Nehezen tudnánk e kérdésekre válaszolni. Tudományos szociológiai kutatásunk éppúgy, mint az irodalmi szociográfia, hosszú időn át faluközpontú volt, városkutatásunk még nem tudta behozni a nagyarányú lemaradást.

*

Manapság már kevesen tudják, hogy Szatmár megye székhelye hajdanában Nagykároly volt. Régente ahol a főispán lakott, ott székelte a vármegye is. Szatmár főispánja több mint egy évszázadon át a Károlyi családból került ki. A Károlyiak pedig voltak olyan erősek, hogy amikor kialakultak a végleges vármegyék, elintézték: továbbra is városukban maradjon a megyeközpont, s ne a nagyobb, fejlettebb, központi fekvésű Szatmáron. Ez volt a feudális logika. Az első világháború után a megye Szatmárra került. Károlyt azonban nemcsak székhely voltától fosztották meg, hanem környékével együtt kirekesztették a megyéből is. Nem a közeli Szatmárhoz, hanem a távoli Zilahhoz csatolták. Hogy ebben mi volt a logika, nehéz volna megmondani.

„Hajh Károlyi Sándor
Károlyi Sándorom!
Hová lött, hová lött
Az én szép táborom?
Most rejá kérdelek:
Felelj meg érette,
Kénszerítlek letött
Hétszeres hitedre;
Valld bé ne is tagadd:

Eladtad jó urad!
— Úgy léssen még dolgoz
Néked, mint Judásnak;
Bosszút áll, nem hagyja,
Igaz maradékja
Hív Esze Tamásnak,
Nagy Bóné Andrásnak,
Meglásd csak, meglásd csak!

(Kiállott Rákóczi...)

Ha arra járok, nem tudok nem gondolni a majtényi síkra, a fegyverletétre, s mindez sokszor úgy tűnik nekem, mint Görgey későbbi árulásának modellje. Nemrég Németi János történésszel beszélgettem erről. Sok, eddig ismeretlen vagy

kevésbé fölhasznált dokumentum alapján vallja, hogy Majtény és Világos közé nem lehet egyenlőségi jelet tenni. A kurucok ereje régóta hanyatlóban volt, már csak a külföldi segítségekben bíztak, de az sohasem érkezett meg. Ilyen körülmények között is Károlyi Sándor jelentős engedményeket csikart ki az osztrákoktól: Nagy-károlyt és környékét például megkímélték, és Rákóczinak is biztosították volna hazatérését, birtokai megmaradását, ha elfogadja a békefeltételeket. Károlyi későbbi cselekedetei kétségtelenül mellette vallanak. Megerősíti a várat, svábokat telepít be, hogy fejlesszék az ipart, zsidóknak nyújt otthont, hogy a kereskedelmet lendítsék föl, és a Debrecenben szabadelvű gondolkodásukért üldözött nyomdászokat a klérus tiltakozása ellenére Károlyba hivatja, s fölvirágoztatja a könyvnyomtatást.

Egyesek a valóban szükséges demitizálást önkorbácsolásba lendítik, s a fényes lapokat is feketére festik, nem árt, ha akadnak olyanok, akik sötét korokban is meglátják a derűsebb, előremutató mozzanatokot. Károly tehát virágzásnak indult, jogi helyzete azonban mit sem változott; furcsán hangzik, de a város szőröstül-bőröstül a Károlyiak tulajdona volt. Annyira függött tőlük, úgy fizetett adót nekik, mint a legelesettebb jobbágy. Károlyi nem egészen önzetlenül fejlesztette. A sors iróniája, hogy amikor a városból elvitték a megyeszékhelyt, Nagy-károlyon nemcsak mint a feudalizmus csinálmányán ütöttek, hanem azon a városon is, amely Károlyi Mihályt adta, aki főúr létére nem átallott a polgári forradalom élére állani, majd pedig a proletárforradalomnak átadni a hatalmat.

1846-ban Petőfi a károlyi Aranyszarvas fogadóban ismerte meg Teleki Sándor grófot.

„— Ön az első eleven gróf, akivel beszélek.

— Hát döglöttel beszéltél-e? — kérdeztem némi savanyúsággal.

— Az magam is voltam komédiás koromban.

— Na, cimborám, velem ugyan nem sokat nyertél, mert magam is csak olyan vad gróf vagyok.“

Károlyban született, tanult vagy dolgozott egyébként Károli Gáspár, Kölcsey, Ady, Kaffka Margit — hogy csak a jelentősebbeket említsük. Kevés kisváros büszkélkedhet ilyesmivel.

Károly megyeközpontból megyeszéki kisvárossá esett vissza. A tisztviselők, műszaki értelmiségiek jó része a hivatalokkal együtt Szatmárra, Zilahra költözött, a munkások Nagybányán, Váradon próbálták szerencsét, sokan pedig külföldre távoztak. Megcsendesedett erősen a város. De nem adta meg magát. Kisipara továbbra is kiszolgált a lakosságot, működött a téglagyár, gőzmalom, nyomda, a kereskedelem pedig meglelte helyét Szatmár és Nagyvárad, valamint az Érmellék közötti közvetítésben. Leginkább azonban az oktatás talált magára. Mint végső menedékbe kapaszkodott a város az iskolába. Az egykori megye hivatalaiba, fogadóiba tanintézeteket költöztettek, s a régi meg új iskolákban nagyvárosi szinten tanítottak. A károlyi pedagógusok mintegy jelezni akarták, hogy nem minden téren hanyatlott a városuk, hogy a dicsőséges kulturális múltira visszatekintő helység nem tagadja meg hagyományait. Az iskolák jóhíre messze földön ismertté vált. Az egykori Károlyi-feudumból, urak és hivatalnokok városából a dolgozók, kisiparosok, kiskereskedők, pedagógusok, gazdálkodók városa lett. Ezt a kialakuló arculatot törte össze a háború. Károlyt érte szőnyegbombázás, lőtte nehéztüzérség. Szomorú rekord: házánk földjéből utoljára szabadult föl.

A város közepén hősi emlékmű áll. Vida Géza alkotása. Alig van város, ahol ne látnánk ilyesmit. A legtöbb szokványos szobor. Vida műve más. Nincs benne

semmi patetikus. De látható ott az avasi népművészet egy-két motívuma, a fatemplomok sajátos tornya, a katona egyszerű arca. Nyugalmat árasztó, monumentális munka.

Negyvennégy ósze volt. Mint leventét vittek Nyugat felé. Lassan haladt a szerelvény, meg-megállt, félretolták félnapokra. Egyszer — Nagykaroly táján — az országút közelében állt meg a vonat. Gyalog és autón, szekéren és lovon végeláthatatlan tömeg özlött. Egyszer csak motoros német tábori csendőrök érkeztek oda. — Helyet a páncélosoknak! — kiáltozták, s a tömeget leterelték az útról. Csakhogy nagy volt a tolongás, s a páncélosok mihamar föltűntek. Nehéz tigristankok. Közeledtüket borzalmas dübörgés jelezte, s mint vak szörnnyetegek nem látták, ki maradt az úton, csak vágattak, vágattak előre. Mikor az első embert eltaposták, behunytam a szemem. De a sikoltás, állatbögés fülembé hasított. Újra fölpillantottam. Az út két oldalán őrjögtek az emberek, szekerek fordultak az árokba, s temették maguk alá a rajta ülőket, lovak vadultak meg, s vágattak ki a tömegből. Mire elvonult a páncélos áradat, cafatokká tiport gyermekek, szétépett állatok, „kivasalt“ szekerek maradtak az úton. Később tudtam meg, hova rohantak a tankok. Míg a német és magyar fasiszták a Maros és Aranyos mentén, Erdély közepén harcoltak, a szovjet előőrsöknek sikerült északon, Vereckénél, Uzsoknál, Körösmezőnél betörniük a Kárpát-medencébe, s lejutottak az Alföldre. Délről viszont a román hadsereg segítségével elérték Aradot, Nagyváradot, s a fasiszta csapatok akkor ébredtek föl, amikor már-már bezárult körülöttük a hurok. Vágattak hát nyugatra, hogy megakadályozzák a két szovjet ék találkozását, s szörnnyű páncélos csata kezdődött, amely Nagykarolytól a Tiszáig több mint száz kilométeres szakaszon, napokon át tartott. A hurok végül is bezárult, Nagykaroly fölszabadult.

*

A háború után a Károlyiak kastélya a károlyiaké lett. A népé. Több művelődési intézmény kapott ott hajlékot. Rengeteg ásatást végeztek, amiből a nemrég létesült Nemzeti Múzeum szervezői is nyolc tárgyat találtak érdemesnek arra, hogy a fővárosba vigyék. Az intézmény kinőtt a szokványos „rajoni“ múzeumok vegyeskereskedés jellegéből, régészeti és természetrajzi gyűjteményével sajátos arcát kapott. A Károly környéken kiásott gazdag keltakori anyag például az eddigi ismeretekkel ellentétben bebizonyította, hogy a hajdani európai ősnép jóval keletebbre eljutott, hazánk földjére is. A kelta szóródás kutatóinak tehát akarva, nem akarva el kell jönniük Károlyba, mint ahogy nem egy külföldi tudós már föl is kereste a múzeumot. A most alakuló természetrajzi részleg az Ecsedi láp, az Érmellék növényeit, állatait mutatja be.

*Itt láttam én először
Kedves galambomat,
Itt láttam őt először
Ez akácfák alatt.*

Petőfinek e sorai álltak valaha az egyik iskolaépület falán; a károlyiak szerint még két más emléktábla hirdette, hol fordult meg Petőfi a városban. Két tábla a húszas évek elején verődött le, az idézett vers viszont alig néhány évvel ezelőtt „tűnt el“ az épület tatarozásakor. Most, a költő születésének 150. évfordulóján új táblákat kellene elhelyezni.

Az ásatások, várostörténeti, régészeti szakközlemények szervezője és szerzője Némethi János. Kevés történésszel találkoztam, aki ennyire kapcsolódna a mához. Benedek Zoltán földrajztanár a programozott oktatástól az éghajlatkutatásig sok mindennel foglalkozik, cikkei két évtizede jelennek meg a szatmári, kolozsvári, fővárosi

sajtóban. Vonház József fizikatanár a barkácsolás úttörője, nemrég jelent meg az országban első ilyen kötete, de ennél is több, amit a politechnikai oktatás terén tett. Fényi István és Deák András a helyi irodalmi hagyományok ápolásában, emlékek föl kutatásában fáradhatatlan. De ugyanúgy a már külföldön is sikert aratott Castelani műkedvelő könnyűzene-együttes vagy a remek könyvtár működése mind-mind erősen kapcsolódik egy-egy ember tevékenységéhez. Károlyból kezdeményeznek és szerveznek országos jelentőségű akciókat; kikísérleteznek olyasmit, amit másfelé csak sok év múltán alkalmaznak. Törekvésük sajátosan fakad Nagykároly jellegéből, fokozott aktivitással pótolják a nagyobb intézetek, pénzalapok hiányát, s bebizonyítják: Károly nem a világ vége, s ha nincs is nagyon fejlett ipara, van kultúrája, itt is lehet érdekeset, eredetit alkotni.

„Végre... beértem Nagy-Károlyba. Kietlen prózai város, azon fölül még itt tavaly a nemeskeblű konservatív párt kortesek által agyon is akart veretni, s mindezek dacára gyönyörrel vagyok benne, mert itt ismertem meg Juliskámat, a világ legdicsebb leányát... Barátom, leírnám őt neked, de a nap közepébe kellene mártani tollamat, hogy egész lényében és forróságában leírhasam lelkét!”

(Petőfi)

Annak idején országos viszonylatban is elsők közt alakult itt gépállomás, majd Börvelyen, Piskolton s máshol termelőszövetkezet, azután több állami gazdaság s a szocialista mezőgazdasági üzemek valóban korszerű módon kezdtek termelni, gyümölcsöt, szőlőt ültettek a homokra — kellő távolságra a sorokat, hogy géppel művelhessék —, az almáskertekben nő a törpefa, ágaik karókon, huzalokon „futnak”. Évről évre sok ezer vagon cukorrépa, burgonya, kender, szőlő, zöldségféle és gyümölcs kelt innen útra, az országba és külföldre egyaránt.

A károlyi ócskavasgyűjtő telepre két hosszúkas bronztablát vittek be nemrég, az átvevő az átlagnál kulturáltabb ember, s a tablákat (nem először történt meg) a múzeumba vitte. Íme, mi áll az egyikken:

Kovács Eduárdné

Térey Mária

született

1826. november 19

elhúnyt

1857. december 15

Térey Mária Szendrey Júlia barátnője volt. Károlyban lakott, s Júlia náluk vendégeskedett, amikor Petőfivel megismerkedett. Ez ideig nem tudtak a sírjáról.

Kint vagyok a határban, a Majtényi úton. Valószínűtlennek tűnik a kép. Egész gyárnegyed bontakozik ki. Jókora csarnokok, terjedelmes műhelyek, raktárépületek, emeletes irodaházak mindenfelé. Kekszgyár, gyapotfonoda, len- és kenderfeldolgozó. Változás a felszabadulás éveiben kezdődött; nem kevesebb, mint öt üzem építését határozták el. A fő azonban az, hogy ipart kap a város. A kekszgyár már termel, a fonoda nagyobb része szintén, s előrehaladott a többi üzem építése is. Több száz nő kapott már munkát, csökkent az elvándorlás, nem növekedett tovább az ingázók száma. Ha pedig a szatmári Unió és a Mondiala létrehozta itt fiókvállalatát, akkor azok, akik eddig a megyeközpontba jártak, jórészt itthon kapnak majd munkát. Az pedig már károlyi kuriózum, hogy az egyik szatmári üzem épp a hajdani Aranyszarvas fogadó épületében rendezi be itteni részlegét. Jövők-megyék a városban, benyitok az üzletekbe, a különböző intézményekhez, elbeszélgetek

barátaimmal és ismeretlen emberekkel, tanakodunk, mit ígér a városnak a fejlődés. Szakmunkásokat vagy képzetleneket nem kell idehozni, van bőven, csupán mérnökök, közgazdászok, üzemi vezetők kellettek. Ez viszont jó, mert a tanárok mellett műszaki értelmiséggel gazdagszik a város. Az új munkahelyek, új keresők révén megnövekedett a jövedelem. Ez máris meglátszik a kereskedelemben, nőtt az üzletek forgalma; különösen egyes tartós fogyasztási cikkek — gépkocsi, bútor, szőnyeg, mosógép, tévé, jégszekrény — vásárlása növekedett meg, ami a civilizáltabb, igényesebb életmód térhódítására vall. Föllendült a családi házak építése is. Az iparfejlesztéssel párhuzamosan pedig a kereskedelem, a szolgáltatás is megmozdult, korszerűsítették a szállodát, új vendéglők, cukrászdák, áruházak nyíltak, vagy a régiakat tatarozták. A nagymajtényi síkon új iparosodó Nagykároly bontakozott ki.

Mutatkoznak azonban elgondolkasztató jelenségek is. Minthogy sok nő állt munkába, megnövekedett a gyermekek száma a bölcsődékekben, óvodákban. Vannak napközök, de nem tudnak befogadni minden jelentkezőt. Túlzsúfolt a kórház, az orvosi rendelők is. Alig hogy föllandült az ipar, máris munkaerőhiány mutatkozik a mezőgazdaságban. Megváltozott a közművelődés helyzete is. Míg az említett könyvnyüzenei együttes föllandult, a régi dalárda meg a tanárok színjátszó csoportja évek óta nem lépett dobogóra. Mi van a jelenség mögött? Az-e, hogy a Castelani együttesnek tehetséges vezetője és fiatal tagsága van, a másik két együttes viszont kissé megöregedett, elfáradt, avagy a mai kornak, a szükségleteknek inkább megfelel a könnyűzene? A televízió és a táskarádió térhódítása nyomán sokfelé csökken a könyv barátságainak száma. A károlyi könyvtárban ez még nem tapasztalható, sőt, örvendetes törekvés mutatkozik. A régebbi, szinte egyoldalú szépirodalmi „uralom” után mind többen olvasnak műszaki és tudományos népszerűsítő könyveket. Úgy gondolom, ez utóbbi irányzat is az ipar fejlődésének köszönhető. A sok fordulatot megért város most éli történelme legörvendetesebb, de egyben legátalakítóbb fordulatát. Oly sokszor lelt már önmagára s találta meg helyét a történelmi körülményeknek és a gazdasági adottságoknak megfelelően, kérdés hát, hogy mai arculatát miként alakítja ki. Tud-e úgy fejleszteni ipart, hogy közben ne essen vissza a mezőgazdasága? Ha eddig a kultúra s különösen az iskola volt mindene, megmarad-e továbbra is mindkettő — az üzemek mellett — egyenrangú tényezőnek? Az eddigi, jórészt humán értelmiség mellé képes lesz-e fölzárkózni és odaadón dolgozni a város fejlődéséért a műszaki értelmiség is? S milyenné alakul majd a város képe? Megőrzi-e mai tisztaságát, viszonylagos rendezettségét? Ennyi mindenre ma még nem lehet válaszolni. Következtetni viszont igen. És van miből; nem Károly az első város, amely kulturális központból nőtt ki ipari centrummá is, gondoljunk csak Kolozsvár vagy Iași esetére. Épp e városok példája igazolja, hogy a mai s különösen a szocialista nagyüzem nemcsak az ipar, de a kultúra vára is — lehet. Könyvtárával, klubjával, műkedvelő együtteseivel, de különösen szakiskoláival, tanfolyamaival. Mi több, az eddigi műveltséget korszerűbbé teheti a műszaki ismeretek terjesztésével.

A károlyiak sokat tudnak a városukban megfordult, az itt élt művészekről, írókról, leginkább azonban Petőfi emlékét ápolják. Vajon miért? Mert általában is Petőfi a legnépszerűbb, vagy mert Petőfit sok érzelmes, romantikus emlék, valamint jeles személyekkel kötött ismeretsége fűzte a városhoz? Nehéz volna mindent tisztázni, de tény, hogy több mint száz éven át a város magáénak vallotta a költőt, s kultúrája táplálkozott emlékéből.

Reméljük, hogy így lesz ez a jövőbeli, iparosodott Nagykárolyal is.

Herédi Gusztáv